

VIDHYAYANA

An International Multidisciplinary Research e-Journal

ISSN 2454-8596

www.vidhyayanaejournal.org

'समय सरगम' नवलकथाभा प्रगटतु वृद्धत्व

निरव जे. रावल
महदनीश शिक्षक

नालदा विद्यालय
VIDHYAYANA

मोरबी.

VIDHYAYANA

An International Multidisciplinary Research e-Journal

ISSN 2454-8596

www.vidhyayanaejournal.org

હિન્દી નવલકથાકાર કૃષ્ણા સોબતીની 'સમય સરગમ' નવલકથા ઈ.સ. ૨૦૦૦ મા પ્રકાશિત થઈ. ઉપન્યાસમા મહાનગરમા રહેતા ઉચ્ચ મધ્યમ વર્ગના વૃદ્ધ લોકોની જીવનરીતિ અને તેમની સવેદના, તકલીફોનું અહી આલેખન છે તેમજ વૃદ્ધજનોનું વિશ્વ અને તેમનું ઐશ્વર્ય જોઈ શકાય છે. આધુનિક જીવનની હોડમા સુખ મેળવવા જીવનનો સમય વિતાવે છે અને જીવનની સમી સાજે પોતાના કુટુંબ અને સબધીઓથી દૂર વૃદ્ધાવસ્થામા તકલીફોમા જીવન વિતાવે છે. જીવનના છેલ્લા સમયમા પરિવારની ઉપેક્ષા અને મૃત્યુના ડરથી સમય પસાર કરે છે. પોતાના અસ્તિત્વની સાથે વણાયેલી લાગણી, મુશ્કેલી અને ઈચ્છાઓથી દબાયેલા છે.

કથાની નાયિકા આરણ્યા પોતે વૃદ્ધાવસ્થામા મૃત્યુના ડરથી ભયભીત ન થઈને જીવનને માણે છે. પોતાના જીવનના અતિમ સમયમા આરણ્યા રિટાયર્ડ ઓફિસર ઈશાન સાથેના સહવાસમા રોમાય અને પ્રેમનો અનભવ કરે છે. ઉપન્યાસની નાયિકા ઉમરમા વૃદ્ધ છે પરતુ મનથી યુવાન છે. પોતાની સરખી ઉમરના બીજા લોકો મૃત્યુ પહેલા જ તેનો ભોગ બને છે, માનસિક ચિતાઓમા જ સતત પરોવાયેલા છે. પરિવાર, દિકરો-વહુ, પેન્શન, શારીરિક તદ્દરસ્તી એકાકીપણુ વગેરે બાબતોથી ચિતિત છે. પરતુ આ બધામા આરણ્યા અલગ છે. તે સતત કાર્યમા જ પરોવાયેલી રહે છે. જીવનની ક્ષણોને માણતા તે કહે છે,

"सतुष्ट हू कि जीवित हू ।"

આરણ્યા મૃત્યુબોધને સારી રીતે જાણે છે. તે મૃત્યુથી ડરતી નથી, મૃત્યુને જીવનનો અનિવાર્ય પ્રસંગ માને છે, માટે તે જીવનની અતિમ ક્ષણ સુધી પરા ઉત્સાહ સાથે જીવનને માણે છે. આરણ્યા જીવનના સુખને મેળવવા માટે પ્રકૃતિના દરેક તત્વનો અનુભવ કરે છે. વૃદ્ધ અવસ્થામા પણ તે વરસાદની મજા લે છે. તે માને છે કે,

"आगे बढकर क्षण को पकड लो जो तुम्हारा ह । यह शाम, यह क्षण, यह बारीश लपककर, हथेली मे समेट लो, एक बार चूकी तो हमेशा के लिए खिसक जाएगी ।"

આરણ્યા મૃત્યુની કલ્પના કે તેનાથી વિપરીત જીવન પ્રત્યેની સજાગતાનું પાત્ર છે. આજના સમયની જાગૃત નારીનું પ્રતિક આરણ્યા છે. જે પુરુષોની નકલ કરીને નહી તેની સાથે ખભો મિલાવીને સ્વમાન મેળવે છે. આમ, 'સમય સરગમ' કથામા વૃદ્ધોના જીવનની તકલીફ, સમસ્યાઓ, માનસિક તણાવ, મૂઝવણો, ઘરડી ઈચ્છાઓ સાથે મૃત્યુભયના રૂપોને પ્રગટ કરવાની સાથે નવી પેઢાના વિચારોને પણ લેખિકાએ રજૂ કર્યા છે.

લેખિકા કથાનકને વિવિધ બાબતો અને ચોક્કસ ચોકઠામા રજૂ કરે છે. અહી સામાજિક વિરોધ નથી પરતુ એક જ પેઢાના અલગ-અલગ વ્યક્તિ વચ્ચેનું અંતર જોઈ શકાય છે. સીનીયર સીટીઝન્સની સાથે સાથે સ્ત્રીઓની સમસ્યા અને લોકોના પ્રશ્નોને પણ વાચા મળી છે.

'સમય સરગમ' નવલકથામા મુખ્ય પાત્ર આરણ્યા છે જે સિત્તેર વર્ષની અવિવાહિત વૃદ્ધા છે. બીજા પાત્રો કે વૃદ્ધો જ્યા મૃત્યુથી ડરે છે, ત્યારે આરણ્યા બધાથી જુદું પાત્ર છે. તે જીવનને માણે છે. તે ઈશાન જે આરણ્યાનો મિત્ર છે, તે વિધર છે.

VIDHYAYANA

An International Multidisciplinary Research e-Journal

ISSN 2454-8596

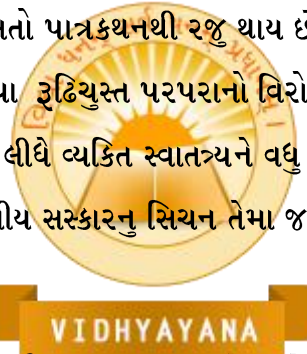
www.vidhyayanaejournal.org

દુર્ભાગ્યવશ તેનો પુત્ર પણ મૃત્યુ પામે છે. આમ બન્નેમા મિત્રતા સ્થપાય છે. આરણ્યા અને ઈશાન એકબીજાના ઘરે આવન-જાવન કરે છે. બગીચામા સાથે ફરે છે, સાથે જમવા જાય છે. બન્નેની જીવન પ્રત્યેની સમજ અને દ્રષ્ટિકોણ અલગ-અલગ છે. કથાની નાયિકા આરણ્યા એકલી રહે છે. તેણે લગ્ન કર્યા નથી. હવે જીવનની સમી સાજે તેને ઈશાનની મિત્રતા મળે છે. ઈશાનને જીવનમા એકલવાયુ લાગે છે, તેનું મન ઘટાય છે.

આરણ્યા પોતાના એકલા રહેવામા જીવનનું સુખ અનુભવે છે. વ્યક્તિત પરિવાર સાથે રહે તો તે પરિવારને લઈને ક્યારેક દુઃખી થાય છે. જેથી આરણ્યાએ પરિવારની બધી જવાબદારીથી દૂર રહીને એકલા રહેવામા જીવનનું ઉત્તમ સુખ માન્યું છે. આરણ્યા ઈશાનને આ વિશે કહે છે,

"आज का सच यह है कि परिवार के ऊपरी ढाचे की सगत और भीतरी तनावो से दूर यह शात अब मुझे सुखकर लगता है ।"³

સાથે કથામા આરણ્યાએ સ્ત્રી સમસ્યાને કે જે વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશે ત્યારે પડતી મુશ્કેલીઓ અને ક્યા ક્યા પ્રશ્નો સર્જાય છે તે વર્ણવે છે. મુશ્કેલી સામે કેવી રીતે લડવું વગેરે બાબતો પાત્રકથનથી રજૂ થાય છે. પરિવારમા સચુકત રીતે રહેવાની ગૃહસ્થી હવે ભાગી રહી છે એવું આરણ્યાનું માનવું છે. આરણ્યા રૂઢિચુસ્ત પરપરાનો વિરોધ કરતી નથી, પરતુ તેના સત્યને સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આજના સમયમા પૈસાના મહત્વને લીધે વ્યક્તિત સ્વાતંત્ર્યને વધુ પોષણ મળ્યું છે એવું આરણ્યાનું માનવું છે, જ્યારે ઈશાન સચુકત પરિવારની હિમાયત કરે છે. ભારતીય સરકારનું સિયન તેમા જ થાય છે એવું ઈશાન સમજે છે. ઈશાન પરિવારને જીવનના વિકાસમા મહત્વપૂર્ણ સ્થાન આપે છે.

VIDHYAYANA

આરણ્યા અને ઈશાનની જેમ તેમના મિત્ર વર્તુળમા પણ બધા મળે ત્યારે વૃદ્ધજીવન અને તેની અવસ્થાની જ ચર્ચાઓ કરે છે. ઈશાનની મિત્ર દમયતીને મૃત્યુનો ડર લાગતા તે વૃદ્ધાશ્રમમા રહેવા જવાનું વિચારે છે. તે આરણ્યાને કહે છે,

"आरण्या जाने क्यो इन दिनों डर-सा लग रहा है । शायद मरने का डर है ।"⁴

પરતુ, આરણ્યા પોતે વૃદ્ધ હોવા છતા મનથી યુવાન છે, મૃત્યુનો ભય તેને સતાવતો નથી. તે વૃદ્ધાવસ્થાને હસતા-હસતા સરળતાથી સ્વીકારે છે. તો વળી, દમયતી પોતાના જ પરિવારમા ઉપેક્ષા પામીને દુઃખી થાય છે. તે આરણ્યાના જીવનની સ્થિતિને શ્રેષ્ઠ માને છે. અને પારિવારીક જીવનને દુઃખી જીવન ગણે છે. દમયતી પરિવાર સાથે હોવા છતા વૃદ્ધ અવસ્થામા દુઃખ સહન કરે છે. દમયતીની સ્થિતિ જોઈને આરણ્યા જરા પણ વિચલિત થતી નથી. તે દમયતીને પરિસ્થિતિ સામે લડવાની હિમત આપે છે. દમયતીને પોતાના અધિકારો માટે જાગૃત કરે છે. આમ, બધા એકબીજાના દુઃખમા સહભાગી બને છે.

ઈશાન અને આરણ્યા વૃદ્ધ જીવનને ઉભરે પોતે પોતાની વિચારધાર રજૂ કરે છે. આરણ્યા પરિવારની પળોજણમા ન પડવા માટે લગ્ન નથી કરતી. તેનું માનવું છે કે પરિવાર માણસના વ્યક્તિત્વના વિકાસમા અવરોધ ઉભો કરે છે. જ્યારે ઈશાન પરિવારને

VIDHYAYANA

An International Multidisciplinary Research e-Journal

ISSN 2454-8596

www.vidhyayanaejournal.org

વ્યક્તિના વિકાસમા મદદ કરે છે, તે માને છે કે,

"परिवार एक गहरी गुथी इकाई है, उसमे ममता, स्नेह और प्रेम की सीमाए नियंत्रित होती है । वह एक अनुशासन है ।"⁴

આરણ્યા ઉમરમા વૃદ્ધ બની ગઈ છે. પરંતુ, મનથી સ્વસ્થ છે. લેખિકાએ આરણ્યાના પાત્ર દ્વારા એ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે વ્યક્તિ ઉમરથી મોટો જરૂર લાગે, પરંતુ પોતાની ઉમરને પોતાના અનુભવ અને જીવન પર હાવી થવાથી રોકી શકે છે. શરીરથી તે વૃદ્ધ ભલે થાય પરંતુ મનથી હમેશા યુવાન રહી શકે છે. 'સમય સરગમ'ના મોટાભાગના પાત્રોમા એક લાચારી જોવા મળે છે કે તમનુ જીવન મહાનગરોની વચ્ચે પસાર થઈ રહ્યું છે. અરવિંદ ત્રિપાઠી દ્વારા વૃદ્ધો વિશે કહે છે કે – 'આ સ્થિતિ એકલા રહીને વૃદ્ધ જીવનને પોતાના જ ખત્મા પર ઉપાડીને ચાલવાનો અભિશાપ છે. તેમનો સમસ્યા ભૌતિક નથી પણ માનસિક છે અને આ માનસિક સમસ્યા શહેરી જીવનના ઉચ્ચ વર્ગની આઘળી દોટને લીધે ઊભી થઈ છે.' પરિણામ સ્વરૂપ જીવનમા ભૌતિક સાધનો અને સુખ છે પરંતુ તેનો ઉપભોગ કરનાર નથી.

કથા નાયિકા આરણ્યા પોતે લેખિકા છે. પોતાના જીવનમા એકલા રહેવાનુ પોતે જ પસંદ કર્યું છે. જ્યારે તેનો મિત્ર ઈશાન ભાગ્યવાદી અને નીતિવાદી રીટાયર્ડ ઓફિસર છે. આરણ્યા ઉમરથી વૃદ્ધ છે પરંતુ પોતાના જીવનને વ્યસ્ત રાખવા માગે છે. તે જીવન જીવવાની કળા જાણે છે. આરણ્યાની મુશ્કેલી એ છે કે પોતે એકલી જીવે છે અને ચાલે છે. પરંતુ જીવનના અંતિમ પડાવમા તેને ઈશાનનો સહારો લેવો પડે છે. તો ઈશાન આરણ્યાને સુખ અને દુઃખ વિશે સમજાવતા કહે છે કે,

"आरण्या हम दोनो जानते है कि हम दोनो मे से न कोई सुखी है और दुःखी । हम दोनो ही अपने सुखो और दुःखो से बाहर है । इसलिए कि हम अब किन्ही सुखो की प्रतिक्षा नही कर रहे । तुमने एक दिन हँसी-हँसी मे कहा था कि सुख अब आत्मिक अनुभूति नहि है, अब वह किस्सा आर्थिक क्षमता है ।"⁵

સમય સરગમના બધા જ પાત્રો વૃદ્ધ છે. આરણ્યાની આસપાસ રહેનારા બધા જ વૃદ્ધો સાજના સમયે ફરવા નીકળે છે, ત્યારે એકબીજાની ખબર-અંતર પૂછે છે. શારીરિક તકલીફો, યોગ, દવાઓ, ખાનપાન કે દિકરા-દીકરા કે વહુની વાતો કરે છે. આમાનુ કોઈ હવે પરિવારનુ વડિલ નથી. તેમને પુત્ર અને પુત્રવધના ટાઈમટેબલ મુજબ ચાલવુ પડે છે. ઘરમા પણ નિશ્ચિત કરેલી જગ્યાએ રહેવુ-બેસવુ પડે છે. આ તેમની મજબુરી અને પીડા છે. વૃદ્ધત્વની તકલીફ દરેકને પરેશાન કરે છે, કથામા આરણ્યા લગ્ન ન કરીને પોતાની જવાબદારી જાતે ઉપાડી એકલી રહે છે. પોતાના સારા-નરસાનો ખ્યાલ રાખી જાતે નિર્ણય કરી શકે છે. જેનાથી તેનો આત્મવિશ્વાસ યથાવત રહે છે. પોતાને રહેવા માટે એક ફલેટના પૈસા એડવાન્સ આપતી વખતે તે એજન્ટને સ્વસ્થતા અને

VIDHYAYANA

An International Multidisciplinary Research e-Journal

ISSN 2454-8596

www.vidhyayanaejournal.org

સ્પષ્ટતાથી કહે છે,

"मै रहूंगी और मैं ही अपने लिए जिम्मेदार हू।"^०

આમ, અહીં આરણ્યામા આત્મવિશ્વાસ અને આધુનિકતાના દર્શન થાય છે. આરણ્યાનુ પાત્ર દઢ મનોબળવાળુ છે, છતાં વૃદ્ધત્વની સ્થિતિમા તે ઘણી વખત હેરાન પરેશાન થઈ જાય છે. છેલ્લે પોતાનો ફ્લેટ વેચીને વૃદ્ધાવસ્થામા એકલા ન રહી શકવાને લીધે તે ઈશાનના પ્રેમને સ્વીકારે છે. આરણ્યા સ્પષ્ટતા કરે છે કે વૃદ્ધાવસ્થામા દરેક વ્યક્તિને એકબીજાના સથવારાની અપેક્ષા હોય છે. માટે આરણ્યા ઈશાન સાથે નવા સબધની શરૂઆત કરે છે.

'સમય સરગમ' થકી કિંજા સોબતીએ વૃદ્ધોના વિશ્વના આનંદ અને ઉત્સાહની સાથે એવા ઘણા બધા મનોભાવોને સુક્ષ્મરૂપોને રજૂ કર્યા છે, જેને આજનો યુવા વર્ગ સમજી શકતો નથી કે તેનાથી અજાણ છે. વૃદ્ધાની સમસ્યા, માનસિક સ્થિતિ, દયનીય અવસ્થા, લાગણી અને મનોભાવોને કિંજા સોબતીએ ઘણા પાત્રો દ્વારા રજૂ કર્યા છે. તો બીજા પક્ષે નાયિકા આરણ્યાના માધ્યમથી લેખિકા દર્શાવે છે કે ઉમરના દ્રષ્ટિકોણથી માણસ વૃદ્ધ જરૂર લાગે છે પરંતુ જો પોતે ઈચ્છે તો વૃદ્ધત્વને પોતાના પર હાવી થતા રોકી શકે છે અને મનથી યુવાન રહી સુખમય જીવન જીવી શકે છે. અતમા 'સમય સરગમ' વિશે રોહિણી અગ્રવાલના શબ્દોમા કહીએ તો 'સમય સરગમ' ઉત્તર આધુનિક હવામા ઊછરેલી મહાનગરની સભ્યતામા શ્વાસ લેતા વૃદ્ધોની કથા છે.'

VIDHYAYANA

VIDHYAYANA

ISSN 2454-8596

www.vidhyayanaejournal.org

An International Multidisciplinary Research e-Journal

❖ पाठटीप ❖

1. किष्ना सोबती, 'समय सरगम', राजकमल प्रकाशन प्रा.लि., नवी दिल्ली, पेपर ब्रेक्स आवृत्ति, २००८, पृष्ठ – ०८
2. अेजन, पृष्ठ – १७
3. अेजन, पृष्ठ – ६३
4. अेजन, पृष्ठ – ७३
5. अेजन, पृष्ठ – ८१
6. अेजन, पृष्ठ – १३२, १३३
7. अेजन, पृष्ठ – १२२

VIDHYAYANA